
Comunicació, art i educació

Communication, art and education

Eloïsa Valero Antón

Catedràtica d'ensenyament secundari de l'Institut Antoni de Martí i Franquès.
Professora associada del Departament de Pedagogia de la Universitat Rovira i Virgili.
A/e: evaleroanton@gmail.com

Data de recepció de l'article: 2 de maig de 2018

Data d'acceptació de l'article: 22 de juny de 2018

DOI: 10.2436/20.3007.01.108

«Vols ser un dígit més en l'arxiu de Google
o vols ser tu, real, pensador i lliure?»

Albert, alumne de batxillerat

Resum

Les experiències educatives narrades a continuació consideren l'educació artística en general, i la comunicació audiovisual en particular, com una oportunitat que té l'alumnat d'expressar-se i relacionar-se amb el món. Partint de l'art contemporani com a referent, es proposen activitats de recerca personal i social que entenen el fet educatiu com una experiència de vida transformadora i que conviden l'estudiant a convertir-se en protagonista de la seva formació. Cultura audiovisual, art i educació en valors es consideren els punts de partida per desenvolupar la creativitat, imaginar i apoderar l'alumnat en la construcció d'una societat millor.

Paraules clau

Comunicació, art, educació, pensament crític, activisme.

Abstract

The educational experiences presented here consider artistic education in general and audio-visual communication in particular as an opportunity for students to express themselves and to interact with the world. Within the framework of contemporary art, some activities related to personal and social search are proposed that understand the educational process as a life-changing experience and as an invitation for students to become protagonists of their

own education. Audiovisual culture, art and education in moral values are considered starting points for developing creativity, for imagining and for empowering students to build a better society.

Keywords

Communication, art, education, critical thinking, activism.

Contextualització

Les experiències educatives presentades s'han portat a terme durant el curs 2017-2018 amb l'alumnat de l'assignatura de cultura audiovisual de segon de batxillerat de l'Institut Antoni de Martí i Franquès de Tarragona. El currículum oficial d'aquesta matèria d'estudi convida a actuar de forma crítica i responsable en l'ús dels mitjans de comunicació audiovisual, tant pel que fa a l'anàlisi com a la creació de productes, tot considerant aspectes ètics, legals, de seguretat, de sostenibilitat i d'identitat digital.

Cada estudiant elabora durant el curs un blog personal sobre la seva trajectòria de treball i d'aprenentatge. Aquest dossier d'aprenentatge digital (*portfolio*) és una eina útil per organitzar cronològicament continguts i activitats, per deixar constància de la reflexió personal sobre el propi treball i el dels altres, per documentar els processos de creació, per aprofundir sobre un tema en concret d'interès personal, per compartir l'experiència viscuda a cultura audiovisual amb els companys i amb el món, per gestionar l'autoaprenentatge, entre d'altres.

En la primera part de l'article, es relaten diferents situacions d'ensenyament i aprenentatge desenvolupades en tractar de forma crítica el tema de la publicitat. En la segona part, s'indaga sobre algunes estratègies educatives que poden ser útils a l'hora de reflexionar sobre els mitjans de comunicació en general i, en especial, sobre la relació personal amb Internet i les pantalles.

La seqüenciació de les activitats i el resultat de les unitats didàctiques desenvolupades es troben al blog d'educació artística *Fer visible l'invisible* (Valero, 2018). Els comentaris de l'alumnat que s'han recollit procedeixen principalment dels blogs personals dedicats a la matèria. Altres testimonis provenen de transcripcions escrites a partir de l'enregistrament d'àudio durant la classe.

Educar a través de les xarxes

Durant el primer trimestre del curs, el tema vertebrador de l'acció educativa ha estat la publicitat. En abordar-lo, volem destacar l'exercici continuat d'anàlisi d'imatges publicitàries fixes i en moviment desenvolupat a classe; una anàlisi que ha versat sobre qüestions tant formals com semàntiques. De l'anàlisi hem passat a la creació, però no de publicitat, sinó de contrapublicitat, ja que hem volgut revelar-ne els secrets amb la seva pròpia arma. En el nostre cas, triem anuncis publicitaris de revistes i els modifiquem fent parlar els i les models utilitzant globus de text, segons el que ens suggereix cada cas (figura 1).

FIGURA 1

*Intervencions contrapublicitàries de l'alumnat
en què se superposen globus de text sobre anuncis de revistes*

Un primer exercici ha estat inspirat en les intervencions artístiques urbanes de l'artista Amparito sobre els suports publicitaris de la ciutat de Madrid, en els quals enganxa etiquetes adhesives amb el text «Yo también hago caca» sobre els rostres perfectes dels models fotografiats. Amb aquest exercici tan senzill, i a la vegada humorístic, posem de manifest el fet que les imatges estan altament retocades, així com el sexisme que les caracteritza, la idealització dels entorns i les relacions humanes. En definitiva, la falsedat del món construït amb un objectiu purament comercial.

Com que els missatges publicitaris que rebem contínuament ens poden arrossegar fins al consum compulsiu, continuem treballant en petits grups fent una reflexió sobre les possibles causes, conseqüències i solucions del consumisme. Tot seguit, apuntem la pluja d'idees a la pissarra i, entre tots, construïm les respostes.

Algunes causes del consumisme identificades per l'alumnat en aquest exercici són la publicitat, la moda i les tendències, els influenciadors (*influencers*), la superficialitat, la falta d'identitat, les falses expectatives, els estereotips de bellesa, l'obsolescència programada, el capitalisme, la pressió social, la mancança de mirada crítica, la falta de conscienciació, el materialisme i les rebaixes. Algunes de les conseqüències del consumisme que s'han identificat són l'explotació laboral, l'explotació infantil, la sobreexplotació dels recursos naturals, el dany sobre l'equilibri ecològic, la generació d'una quantitat ingent de residus, la contaminació, la desigualtat i el malestar social, l'addicció, les rivalitats, la insatisfacció, la pobresa, la destrucció... I, finalment, algunes solucions al consumisme suggerides per l'alumnat serien: la publicitat de sensibilització, la contrapublicitat, la mirada crítica, l'afavoriment de la pròpia autoestima, el consum responsable, l'esgotament de la vida útil dels productes, l'ús de la llista per comprar, el reciclatge, la reutilització, l'economia circular, el comerç just, la repoblació dels boscos, el consum de productes ecològics, l'amor, l'art compromès, etc.

Aquesta descoberta que hem fet en grups petits, i que després hem compartit en un grup gran, es concreta seguidament en forma de cartografia (figura 2).

Anomenem *cartografia* a la unió d'imatge i text que representa visualment els continguts treballats, de manera que els motius representats afegeixin un valor semàntic al conjunt. Per exemple, l'arbre ha estat l'element simbòlic triat per un grup d'alumnes com a protagonista de la seva cartografia i es mostra de tres maneres diferents: cremant-se (causes del consumisme), cremat (conseqüències) i en forma de petit brot verd al costat d'un arc de Sant Martí (solucions). En el cas d'una poma, motiu triat per un altre grup d'alumnes, es manifesta apetitosa (causes), podrida (conseqüències) o en forma de llavor (solucions). En el cas d'un grup que ha dibuixat globus de text, les causes del consumisme s'han escrit dins d'un globus contornejat

amb una línia discontinúua (xiuxiueig), les conseqüències s'han inclòs dins d'un segon globus dibuixat amb una línia punxeguda (crit) i les solucions s'han disposat en forma de núvol (pensament). En altres casos, s'ha relacionat un element de la cartografia amb el que representa, per exemple: serp = consumisme, cervell = causes, llum = solucions, ombra = conseqüències.

FIGURA 2

Exemple de cartografies d'aprenentatge elaborades sobre el consumisme

Tot seguit, havent descobert que el fenomen del consumisme no es dona de manera aïllada, sinó que es relaciona amb tota una sèrie de causes i conseqüències d'una importància vital, ens disposem a prendre part activa assumint el rol d'artistes compromesos en un afany de participar en les solucions. Comencem prenent referències d'una sèrie d'obres d'artistes contemporanis que han treballat críticament el tema del consumisme i la publicitat com Richard Hamilton, Barbara Kruger, Dan Perjovschi, Sylvie Fleury, Daniel Canogar, Maurizio Cattelan, Chris Jordan, Banksy, Basurama, etc. O bé prenem com a punt de partida el treball d'activistes contrapublicitaris com BLF, Adbusters, Proyecto Squatters, Consume Hasta Morir, etc.

Quan arriba el moment de crear una obra d'art compromesa socialment amb el tema, el primer que fem és situar-nos en la cartografia i decidim quin aspecte ens interessa més treballar, sigui una causa, una conseqüència o una solució. L'exercici pot fer-se de forma individual o en petits grups de treball. Primer, cal concretar la idea clau a transmetre per triar, després, el format artístic final: cartell, còmic, sèrie

fotogràfica, espot, videotutorial, objecte artístic, art urbà... La tècnica adequada d'execució pot ser dibuix, pintura, *collage*, *assemblage*, fotografia, vídeo, acció artística (*performance*, *happening*), *stencil*, grafit (*graffiti*)... Finalment li donem un títol creatiu, provocador, suggeridor (figura 3).

FIGURA 3

Creacions de l'alumnat sobre el consumisme (performance, adhesius i cartell)

Com que a partir d'aquest moment deixem de ser professora i alumnes per convertir-nos en activistes socials, pensem en les possibles maneres de fer arribar a la gent el nostre missatge i així valorar també l'impacte social de la nostra creació. Alguns estudiants fan difusió del seu treball a través de les xarxes socials (Instagram, Facebook, etc.); d'altres elaboren una petita enquesta que envien, juntament amb la seva creació, per Whatsapp a través d'un enllaç; finalment, alguns grups fan entrevistes al carrer. Així, es deixa constància, en tots els casos, de la repercussió que ha tingut el seu treball. En recollim alguns exemples a continuació.

La Núria reflexiona sobre el seu treball després d'haver-ho publicat a Instagram:

Vam compartir les fotografies a Instagram i el resultat van ser 80 *likes* i 12 comentaris. [...]. Algun comentari deia que la idea reflecteix perfectament la manera com el consumisme i la societat capitalista ens ofega constantment i ens utilitza com si fóssim mocadors «de usar i tirar». Sembla que només visquem per comprar i comprar, com si això ens fes superiors i ens omplís. Però no és així, sinó que aquest sistema l'únic que fa és conduir-nos a l'autodestrucció.

Jo, des del meu punt de vista, crec que malauradament és així; el consumisme ens atrapa i ens fa callar i la societat el que fa és acceptar aquesta submissió. Però també crec que la solució està a les nostres mans, que podem alliberar-nos, dir prou i reconstruir un món lliure amb criteri propi, on no importin tant els diners i més l'amor propi i cap als altres.

La Júlia fa un recull dels comentaris que ha rebut el seu vídeo a Instagram:

Hem d'obrir els ulls i ignorar les falses ànsies de comprar i consumir que ens crea la societat.

La felicitat no es pot comprar. Ve de dins d'un mateix. Nosaltres serem els únics que podrem fer-nos feliços, així com també lliures.

La publicitat ens crea inseguretats i insatisfaccions i ens dona com a única solució consumir, en comptes de fer-nos veure que som privilegiats pel fet de tenir el que tenim i aprendre a valorar-nos a nosaltres mateixos.

Més amor i menys consumisme!

La Julieta, companya de la Júlia en aquest exercici, aporta també alguns comentaris rebuts:

A mi em porta a una clara conclusió: la societat ara no prioritza el que realment importa.

La frase («I la felicitat, també l'has comprat?») és molt impactant, fa que reflexionis sobre que la felicitat que et produeix comprar és falsa, només provoca insatisfacció i aparença.

En els primers segons fins i tot sembla un anunci nadalenc, però la frase dona un "xut de realitat" i és aquí quan et pares a pensar. Estem tan acostumats al consumisme que fins i tot ens sembla una cosa natural però hi ha coses més enllà (com la felicitat) que són difícils d'aconseguir en la societat actual.

La conclusió final de la Júlia és la següent:

Ens enganyen, ens fan pensar que comprar, comprar i comprar és l'única solució a tots els nostres problemes, quan realment és el contrari. Comprant contínuament no fem més que fer-nos mal a nosaltres mateixos i a la nostra societat, que cada dia està més controlada i així esdevé més superficial [...]. D'aquí ve la nostra frase: «I la

felicitat, també l'has comprat?». Et farà feliç estar amb els teus amics, anar de viatge, passar l'estona amb la teva família i amb la gent que t'estima, o senzillament estant sol a casa, amb tu mateix, sense la necessitat de dependre de ningú, ni de res. Cada persona és un món, però cal que aquest món sigui envaït per un engany tan gran com és el consumisme?

Qüestionar els mitjans de comunicació

Durant el segon trimestre del curs, ens endinsem en el tema dels mitjans de comunicació (ràdio, televisió, Internet); combinem sessions teòriques amb la lectura i el comentari de textos, debats a l'aula i visites als mitjans (ràdio i televisió).

Un text que ens ha servit per aprofundir en la nostra relació amb els mitjans ha estat el llibre *La comunicación jibarizada. Cómo la tecnología ha cambiado nuestras mentes*, de Pascual Serrano (2013). Alguns dels temes clau que tracta el llibre són: el desplaçament del món real al món virtual, la desconcentració imperant, el distanciament, la impotència, la banalitat... «Ens estem jugant la formació de ciutadans crítics amb pensament complex i la conveniència d'evitar que en el seu lloc predominin ments superficials alienades», afirma Serrano (p. 199).

La lectura a classe d'alguns fragments del llibre de Serrano suscita tota una sèrie de reflexions per part dels estudiants sobre diferents aspectes relacionats amb els mitjans:

Alba: Hem d'aprendre a seleccionar i destriar la informació que rebem, comparar-la amb altres fonts d'informació i desenvolupar una mirada crítica des del nostre punt de vista de les coses.

Laura: Quan l'objectiu de les notícies o de qualsevol pàgina que proporcioni informació sigui informar (i no desinformar per manipular-nos), quan la publicitat deixi de buscar fer-nos sentir malament amb nosaltres mateixos simplement per poder vendre i quan aprenguem a veure més enllà d'una pantalla i a tenir més criteri, llavors els mitjans potser seran una eina positiva.

Núria: Una bona arma, potser la millor que tenim, és l'art, ja que és universal i tothom en pot fer ús: un quadre, una cançó, un llibre... Qualsevol cosa que impliqui creativitat i pugui fàcilment captar l'atenció del receptor. I és que el nostre sistema

educatiu també falla a l'hora de fomentar la creativitat dels joves, i és aquí on s'ha de començar. Hem d'ensenyar a tenir un punt de vista crític, a saber veure més enllà de les aparences, a fer ús de la nostra imaginació i a no tenir por de ser «diferents» dels altres.

Un altre llibre que ens ha resultat útil, en aquest cas per reflexionar sobre la nostra relació amb el mòbil, ha estat *La generación APP. Cómo los jóvenes gestionan su identidad, su privacidad y su imaginación en el mundo digital*, de Howard Gardner i Katie Davis (2014). Amb la intenció de promoure el diàleg a l'aula, hem formulat les preguntes que indirectament planteja el llibre: la identitat és una qüestió personal o social? Les xarxes socials augmenten o disminueixen la sensació de soledat? Quina relació pot haver-hi entre l'aïllament personal i l'empatia? I conseqüències? Com podem distingir entre la vida real i la virtual? Com podem establir relacions interpersonals de qualitat, malgrat l'ús del mòbil?

FIGURA 4

Cartells creats per la Marina, l'Anna i l'Eric sobre els mitjans de comunicació

Un cop feta la sessió d'intervencions orals a l'aula, la creació de cartells (en format DIN A3, amb tècnica lliure) ha estat la proposta creativa per concretar la nostra reflexió personal (figura 4).

Els referents plàstics utilitzats a classe han estat artistes contemporanis que qüestionen els mitjans com Keith Haring, Banksy, Antoni Muntadas, El Roto o Dan

Perjovschi, alguns dels quals ja eren coneguts pels nois i noies des del primer trimestre del curs. Un il·lustrador que ha impulsat el diàleg i el debat a classe ha estat Pawel Kuczynski, un referent aportat pel mateix alumnat.

Els testimonis de la Marina, l'Anna i l'Eric, els tres estudiants que han dissenyat els cartells de la figura 4, són els que segueixen:

Marina: El primer punt important per mi és: desconfia. No et creguis tot el que veus ni llegeixis ni escoltis. [...] Per evitar ser «un més», t'has d'informar. No t'amaguis en aquest submón virtual, ja sé que el pots crear a la teva mesura, sé que és més fàcil fugir de la realitat que afrontar-la, però és que aquest submón no és real. [...] Contrasta [...] després d'això hauràs après. [...] has progressat, ara toca una altra part... pots fer progressar els altres?

Anna: He quedat encara més convençuda —si és que això era possible— de la decisió que vaig prendre no fa gaire temps: esborrar-me tots els perfils de les xarxes socials. [...] Hem perdut la capacitat de gaudir del que tenim davant i, atrets per la necessitat de mostrar com de bonica és la nostra vida (potser perquè dubtem que això sigui cert), girem el cap, agafem el mòbil, fem una fotografia i la compartim. Fa uns anys ho fèiem amb una o dues persones, amb qui teníem més confiança, però últimament les nostres vides s'estan convertint en *reality shows*.

Eric: He volgut representar una mica com tots ens tornem vulnerables, no només per fer servir els mitjans sinó per tot el que podem arribar a experimentar amb ells: enveja, pèrdua de temps i fins i tot vulneració de la privacitat, amb la qual altres persones ens poden atacar.

En general crec que he arribat a la conclusió amb aquest treball que potser hauríem de passar menys temps amb ells, ja no perquè ens hagin ensenyat a tenir una mirada crítica sinó perquè començo a creure que aquest temps que gastem entretenint-nos el podríem gastar en fer coses per ser feliç de veritat, no sé, desenvolupar-nos com a persones i no matant el temps. Hauria d'aplicar-me el que escric el més aviat possible perquè penso que potser he perdut més temps del que hauria d'haver gastat així. M'esforçaré per canviar-ho.

Reflexionar sobre la identitat digital i l'addicció als mòbils

«Es necessita el dret a la no assequibilitat i a zones o temps sense tecnologies per tal de protegir-nos de l'omnipresent agressió medial.» L'afirmació de Pascual Serrano (2013, p. 192-193), quan cita el filòsof i assagista Vicente Romano (2004), ens fa prendre la decisió d'allunyar-nos temporalment del mòbil, un aparell que s'ha convertit en el nostre mitjà de comunicació habitual i en una eina gairebé imprescindible. Així, ens desprem del mòbil durant 48 hores. Ho fem de manera voluntària i seguint un protocol prèviament fixat amb la direcció del centre: signem abans de deixar el mòbil, dipositem els aparells a la caixa forta de l'institut i, al cap de dos dies, tornem a signar quan el recuperem. Només la meitat de l'alumnat accepta deixar-lo. Alguns reconeixen obertament que no poden separar-se d'ell i d'altres asseguren que els pares no els ho permeten.

Hem decidit prèviament que l'alumnat tindrà un substitut del mòbil: una llibreteta de petit format que col·locaran a la butxaca on habitualment porten l'aparell. El primer full de la llibreteta té una estampació manual d'una fulla d'arbre que, de forma premeditada, hem creat com a invitació a «connectar amb la vida».

Després de dos dies sense mòbil i, havent recuperat l'aparell, redistribuïm les taules de l'aula en forma de rotllana, i dividim la classe en dues parts: en una banda se situen aquells que confien en les pantalles i, en l'altra, aquells que en desconfien. És un moment d'indecisió, ja que ningú té absolutament clar on col·locar-se. Enregistrem l'àudio de la classe i, un cop acabada, seleccionem els comentaris més rellevants de l'alumnat i els classifiquem en aquests quatre grups: 1) beneficis d'allunyar-nos del mòbil, 2) motius per trobar-lo a faltar, 3) reaccions de la gent, i 4) conclusions de l'experiència:

1. Alguns dels beneficis mencionats del fet de separar-nos del mòbil són el del descans, més llibertat, més relació amb l'entorn, millor comunicació interpersonal o una major creativitat.

Dana: Últimament estava dormint molt poc, com 5 hores al dia, i ara he dormit 8 hores.

Júlia: Últimament em feia mal el cap i aquests dos dies he estat molt més tranquil·la i relaxada.

Amanda: M'he sentit més lliure perquè, si el tinc, em sento controlada, tothom ha de saber el que estic fent.

Aitana: Ahir vaig encendre el foc, feia molt de temps que no ho feia.

Núria: Vaig tocar el piano i a vegades no ho faig perquè estic amb el mòbil i no tinc temps.

Alba: Vaig anar a buscar el meu germà al cole i vaig parlar amb ell, en lloc d'escoltar música.

Maria: A mi m'agrada molt jugar a jocs de taula, igual feia un any que no jugava amb els meus pares, i ahir vam jugar i ens ho vam passar molt bé.

Cristina: Estar sense el mòbil m'ha augmentat la creativitat, com que no tenia càmera de fotos, he dibuixat molt.

2. Alguns motius per trobar-ho a faltar han sigut: mirar l'hora, escoltar música, llegir a través de la pantalla, no preocupar els pares, *parlar* amb els amics, tenir una alternativa millor que la realitat, omplir un buit emocional.
3. Les reaccions contradictòries dels pares, amics i familiars percebudes davant de l'exercici han sigut de preocupació, satisfacció, desinterès i sorpresa. Aquest apartat també deixa constància que l'addicció a les pantalles es fa extensible als adults.

Cristina: Les meves àvies, supercontentes que jo fes l'exercici, però elles també es passen tota la tarda veient *Sálvame!* [...] A la meva mare no li va fer gràcia perquè no tenia forma de comunicar-se amb mi; ella de vegades està al sofà amb el mòbil, la *tablet* i la tele, i jo li dic que no és normal.

Alba: Als meus pares els ha agradat l'exercici perquè reconec que estic molt amb el mòbil.

Aitana: La meva mare estava amb el mòbil i jo: «mama, mama!» i passava una mica de mi. Em vaig sentir una mica més humana.

Alba: Jo li vaig dir a un amic que fèiem l'exercici aquest i em va dir: «és que els de l'artístic esteu penjats».

4. En l'apartat de les conclusions de l'alumnat es recullen propostes de millora en la relació personal amb les tecnologies, es posa de manifest la necessitat de prendre consciència sobre alguns riscos derivats del seu ús i, finalment, es plantegen maneres de desenvolupar la mirada crítica.

Entre els testimonis que aporten suggeriments per millorar l'ús de les tecnologies en destaquem tres: donar preferència a la trobada física amb les persones per sobre de la relació virtual, fer un ús moderat del mòbil i buscar alternatives d'oci més enllà de les pantalles.

Cinta: Un mòbil és molt útil, però s'ha de saber quan utilitzar-lo i quan estar amb les persones. Aquest és el problema que tenim, que substituïm una pantalla per una persona, però amb el mòbil no sentim realment les persones. [...] Gràcies al mòbil ens podem comunicar i podem dir: «vale, sí, quedem» i, si vols immortalitzar aquell moment, doncs fas una foto, però no quedar per fer-nos una foto i penjar-la a la Xarxa.

Cristina: Les tecnologies no són el problema, el problema som nosaltres [...] si ens passem de la ratlla, al final ens perjudiquen.

Anna: Potser sí que és problema del mòbil [...] penso en coses que m'ha explicat el meu pare que feia ell quan era jove i és tan diferent el que fem avui en dia! Quan quedaven amb amics, anaven a fer excursions de dues hores pel bosc, era com més real. Ara pots parlar més amb els amics però no estàs amb ells, et pots sentir més sol.

En relació amb determinats riscos en l'ús de les tecnologies i amb com saber actuar en conseqüència, l'alumnat aporta possibles solucions: obtenir referents sense copiar el que fan, respectar el nostre entorn natural i social, evitar la dependència, cultivar el pensament crític:

Aitana: El que fa (el mòbil) és tallar la imaginació. De vegades vull fer un dibuix que no hagi fet ningú i no puc, em costa molt, perquè estem tan envoltats d'imatges que et costa molt crear una cosa original. Tendim molt a copiar una imatge, però alhora t'inspiren, és clar.

Óscar: Estic a favor (de les pantalles), però també li estem donant molt mal ús. La realitat virtual i tot això és un món que no existeix. A mi els videojocs m'han fet molt de mal. Jo vaig començar en el batxillerat tecnològic i, a partir del segon trimestre,

vaig estar molt viciat a un videojoc i ara estic repetint, però invertir en tecnologia és el procés evolutiu de la societat humana.

Aitana: Per mi «evolució» és ser conscients del mal que li estem fent al planeta. Si uns *aliens* ara mateix vinguessin a la Terra, dirien: «quina merda, estan súper NO evolucionats».

Cristina: Si s'han creat realitats alternatives, per què serà? Hi ha gent que no vol viure la vida que està vivint en aquest moment perquè no li agrada la societat que hi ha avui en dia. Poso un exemple: gent afectada per *bullying*, que contínuament està vivint situacions dolentes en la seva vida, potser pensen que és millor aïllar-se de la gent i potser conèixer altra gent que està sentint el mateix que ella en el món virtual.

Cinta: Jo crec que aquest debat podria ser sobre drogues o sobre dependència emocional cap a una persona i diríem coses molt semblants. Som fràgils i tendim a aferrar-nos a moltes coses.

Andy: És un instrument que pot servir al poder per manipular-nos.

Per finalitzar l'apartat de conclusions, compartim algunes propostes aportades per l'alumnat a l'hora de desenvolupar la mirada crítica envers les tecnologies: educació, creativitat, art, natura.

Aitana: El que hauríem de fer és educar les persones, des de molt petites [...], crec que, com ha sortit ara (el mòbil), no ens hem adonat de les coses negatives [...] encara que ens pensem que el fem servir de manera adequada, no és veritat. Hauríem de convidar tot el món a fer aquest experiment (deixar el mòbil) durant un dia, dos dies o jo què sé.

Núria: Jo estic totalment en contra que avui en dia els nens petits sàpiguen utilitzar el mòbil i em xoca molt perquè nosaltres jugàvem a coses.

Laia: Jo estic a favor perquè les pantalles donen feina a molta gent [...], per exemple els *youtubers* no tindrien treball o el cinema també requereix pantalles... Crec que, tot i que s'ha de fer servir amb mesura, això també aporta felicitat. A mi m'agrada molt editar vídeos; si no tingués ordinador, no ho podria fer.

Judith: Jo crec que la natura és la clau de moltes coses. Si connectes amb la natura t'oblides de tota la resta.

Els resultats obtinguts es concreten breument en la taula següent:

TAULA 1

Resum de l'experiència de 48 hores sense mòbil

<i>Ús moderat del mòbil</i>	<i>Abús del mòbil</i>
Llibertat, pau, tranquil·litat	Distracció, pèrdua de temps, imitació
Augment de la creativitat	Còpia i reciclatge constant d'imatges i frases
Eina útil	Dependència
Educació, tenir criteri	Actuar sense pensar
Contacte real amb l'entorn natural i social	Immersió en el món virtual, evasió de la realitat

FONT: Elaboració pròpia.

En revisar les llibretetes substituïdes del mòbil (aquelles que l'alumnat vol compartir de forma voluntària), ens adonem de la diversitat d'usos que han tingut: diari personal, llibre d'artista o bé quadern de notes sobre els últims temes tractats a classe, com el qüestionament dels mitjans i la nostra addicció a les pantalles. En alguns casos, la reflexió és rotundament reveladora i amb voluntat transformadora, com manifesten les frases de la Cinta: «Quan fa que no coneixes algú real per primera vegada? [...] I quan fa que no quedes amb tu mateix?» (figura 5).

FIGURA 5

Llibretes de l'Alba i la Cinta, utilitzades en substitució del mòbil

Durant els dies següents reflexionem sobre quina és la nostra identitat digital. Per fer-ho, partim de les cinc últimes fotografies que hem compartit a les xarxes, tal com suggereix la pauta d'anàlisi disponible al web educatiu del Consell Audiovisual de Catalunya, EduCAC. Modifiquem la pauta original amb la intenció de posar èmfasi en l'educació en valors i antivalors que generem a través de les xarxes sense adonar-nos-en. En recollir les respostes, constatem les ganes d'explicar-se de l'alumnat, ja que l'espai de la fitxa proposada a classe és molt reduït en comparació amb les respostes, molt extenses i amb cal·ligrafia minúscula. Aquest fet manifesta la necessitat que els nois i les noies tenen d'expressar-se i la mancança d'espais i moments per fer-ho que els oferim els i les docents.

El buidat de les respostes a la pauta d'anàlisi sobre la identitat digital dels estudiants es recull en forma d'infografia a l'annex. Destaquem, a continuació, algunes observacions generals.

El gràfic mostra en percentatges la descripció que l'alumnat fa de la seva personalitat i de les aficions i els interessos que té. Mentre que un terç dels d'estudiants es defineixen com a compromesos (20 %) o inconformistes (9 %), només alguns comparteixen fotografies a les xarxes amb un propòsit reivindicatiu (5 %). D'altra banda, els seus interessos personals, sobretot relacionats amb les arts plàstiques i musicals (70 %), es corresponen bastant amb l'objectiu eminentment estètic (34 %) o evocador (records 20 %, sentiments 24 %) de les imatges compartides.

La totalitat dels estudiants manifesten comunicar habitualment valors a les xarxes (alegria, bellesa, amor, admiració...), però més de la meitat (61 %) admeten que, a vegades, transmeten antivalors (vanitat, frivolitat, enveja, imprudència...). Respecte a la resposta rebuda, la major part se senten satisfets o bé es mostren indiferents (89 %), mentre que pocs estan decebuts (11 %). Un 21 % reconeix la manca de correspondència entre la seva identitat real i la virtual. Gairebé la meitat ha sigut testimoni de ciberassetjament (*cyberbullying*). A part iguals han estat víctimes, defensors o no hi han pres part. Ningú es reconeix com a assetjador. Finalment, la meitat del grup opina que cadascú pot penjar el que vulgui a la Xarxa, mentre que l'altra meitat manifesta una sèrie de raons (discriminació, ofensa, violència, morbositat o frivolitat) per les quals no s'hauria de compartir una imatge.

En valorar les respostes, ens adonem del caràcter de debat que pot tenir la posada en comú a classe dels resultats. És per això que preparem una sèrie de preguntes per conduir el diàleg:

- Pengem les fotos amb un objectiu individual o social? Tenim present la finalitat abans de penjar una fotografia a la Xarxa?
- És important transmetre valors? Quines conseqüències pot tenir transmetre antivalors?
- En valorar l'acollida de la gent, de quines persones ens hauria d'importar l'opinió o la resposta?
- La nostra identitat digital es correspon amb la real? Té repercussions?
- Què podem fer per disminuir, frenar o erradicar el ciberassetjament?
- Tothom és lliure de penjar el que vulgui a la Xarxa? Quins efectes pot tenir?

En respondre en grup a les preguntes, es fa evident la nostra responsabilitat com a emissors i consumidors d'imatges i missatges a la Xarxa. Un cop acabat el debat, convidem l'alumnat a respondre aquestes preguntes a través del seu blog: «De què t'ha servit fer aquest exercici?» i «Quin ús interessant podem fer de les xarxes?». Moltes de les respostes manifesten un canvi de punt de vista de l'alumnat sobre l'ús de les xarxes socials, a continuació us n'oferim algunes.

Laura: A classe hem analitzat les últimes cinc fotos que hem penjat a Instagram, aquest exercici m'ha fet sentir una mica incòmoda ja que m'he adonat que no reflexiono abans de penjar una foto, no penso en el missatge que puc estar donant, i m'ha fet veure que la meua identitat digital no crec que tingui gaire a veure amb la real, amb com soc jo de veritat.

A partir d'ara intentaré reflexionar abans de penjar una fotografia, tot el que comparteixi al meu perfil vull que sigui sincer, vull compartir bons missatges i deixar de preocupar-me per quants *likes* tindrà una foto. Aquests *likes* no són reals, i jo vull que la meua identitat digital es correspongui amb qui realment soc.

Andrea: M'ha servit per adonar-me que les xarxes socials s'han convertit majoritàriament en un aparador superficial, frívol i narcisista amb el qual construïm davant els altres una façana amb una millor imatge de nosaltres mateixos. Creem una

identitat digital a base de la nostra identitat real o creem la nostra identitat real basant-la i ajustant-la a la nostra identitat digital?

A partir d'ara crec que analitzaré més detingudament el contingut que penjo a les meves xarxes socials i intentaré fer un bon ús d'elles, com podria ser un ús artístic o reivindicatiu que deixi un bon impacte i un bon missatge sobre els altres i sobre mi mateixa.

Candela: M'ha servit per adonar-me que la meva identitat digital no coincideix amb la meva identitat real, ja que en la identitat digital soc una persona més freda i distant i intento agradar a la gent, per això he decidit eliminar totes les meves xarxes socials i sento que visc millor sense elles ja que no he de fingir ser algú que no soc.

Laia: Tot i que penso que en faig un bon ús, crec que després de realitzar aquesta tasca de reflexió utilitzaré el meu Instagram per transmetre valors més socials i que jo cregui que poden donar un impacte positiu. Per exemple, quan vam haver de fer el treball del consumisme vaig penjar la fotografia del cartell al meu perfil i va obtenir respostes molt bones de gent que se sentia identificada. Això em va fer sentir bé, perquè havia causat una reflexió entre els meus seguidors i crec que hauria de fer-ho més sovint.

Mateu: A plataformes com Facebook, Snapchat o Instagram es puja informació totalment irrellevant i innecessària. Moltes d'aquestes xarxes fan que estiguem contínuament pendents de coses que fan els altres (amics o desconeguts) durant el dia i realment no estiguem pendents de la nostra vida i de la gent que ens envolta. A més, moltes vegades ens fan baixar la moral, a mi personalment a vegades em fan sentir trist o sol, veig coses que fan els altres i lo bé que s'ho passen i em sento malament per no viure el mateix jo. Però realment les persones gairebé només pengen la seva part positiva i interessant de la vida. Crec que, abans de pujar qualsevol cosa a les xarxes, ens hauríem de plantejar si realment pot aportar alguna cosa a algú o simplement ho fem per sentir-nos més «guais» o importants.

Prenent la paraula a la nostra alumna Judith, decidim que la natura serà el marc final d'aquesta unitat didàctica sobre l'ús de les tecnologies i la nostra identitat digital. Titulem aquesta última activitat «Som natura» i ens disposem a connectar amb ella a través de l'art, tal com proposava aquella estampació de la fulla d'arbre sobre la primera pàgina de la llibreteta. Per fer-ho, convidem a la professora Leo Sanchís que

ens ajudarà a fer relaxació i meditació a la platja, i també al català Sergi Quiñonero, artista de l'art natura (*land art*) que ens conduirà en les accions artístiques efímeres a l'entorn natural (figura 6).

Per acabar, i dins del projecte actual de centre sobre la memòria històrica, organitzem dues activitats a l'institut que ens ajudaran a assimilar els continguts desenvolupats en aquests dos primers trimestres del curs i connectar-los amb altres realitats: l'obra de teatre *Refugiats*, escrita per Sergi Pompermayer (2002), i la xerrada del periodista i fotògraf Gervasio Sánchez.

FIGURA 6

Moments de l'acció educativa a la natura

La representació en escena va a càrrec del grup Tornavis Teatre, format fonamentalment per exalumnes del nostre institut. La trama de *Refugiats* es desenvolupa com si es tractés d'un *Gran Hermano* situat en un context de violència i suggereix que el món ja no està dominat per les armes, sinó per les imatges. L'obra de teatre planteja de forma mordaç el paper dels mitjans de comunicació en els conflictes bèl·lics i fa una denúncia a la manipulació que polítics i periodistes fan de la realitat de la guerra:

CORVUS (soldat): Tot el món sabrà que soc un covard.

GYPS (director d'un programa de televisió): No, tot el món sabrà que vostè és un heroi.

Pompermayer, 2002, p. 82

D'altra banda, preparem la visita de Gervasio Sánchez, premi Nacional de Fotografia 2009 i també antic alumne de l'Institut Antoni de Martí i Franquès. A classe ens

informem sobre ell amb la lectura d'entrevistes i del seu discurs durant l'entrega dels premis Ortega y Gasset de periodisme gràfic 2008, en el qual va ser molt crític amb el Govern espanyol per la seva implicació en la venda d'armes a països en conflicte. Intentem desxifrar la seva personalitat i, en veu alta, el definim entre tots amb adjectius com: generós, compromès, valent, persistent, crític, descarat... Preparem també algunes preguntes per formular-li durant la visita.

El dia de la xerrada, Gervasio ens impressiona amb el seu testimoni punyent. Explica que, per portar a terme un genocidi, cal deshumanitzar l'enemic, i d'això se n'encarreguen els mitjans; com a Ruanda, on els tutsis van ser considerats paneroles i exterminats amb matxets. També alerta que els mitjans estan subvencionats per les institucions i les empreses, als quals presten serveis de manera escandalosa. Confessa que el periodisme és un ofici de 24 hores al dia de dedicació i que dura fins a la mort, que s'ha d'estimar i creure en ell. Assegura que la fabricació dels telèfons mòbils causa moltes morts cada dia, que l'hem de fer servir per informar-nos, perquè com més informats estiguem, menys ens manipularan. Conclou amb fotografies del fill del bosnià Adis Smajic, acabat de néixer, metàfora que la vida continua després de la guerra. A la pregunta de l'Aitana «Què podem fer els joves?», contesta: «Estar ben informats i organitzar-vos.»

Conclusions

Aquests dos últims esdeveniments han implicat un gran nombre de joves de batxillerat i eduquen, més enllà de les aules, a través de l'art i el compromís social. Fomenten la visió que tenim de l'educació: una formació integral de la persona que l'ajudi a afrontar la seva vida amb creativitat, tolerància i solidaritat. Fem servir les arts com un instrument de recerca que ens ajudi a esbrinar qui som i a plantejar-nos el nostre paper en la societat. L'art és la nostra arma per qüestionar i repensar el món que ens ha tocat viure.

L'obra d'una gran part d'artistes contemporanis és un clar exemple de denúncia i reivindicació social. Diversos aspectes curriculars proposats a la matèria cultura audiovisual, com el qüestionament dels mitjans de comunicació, els efectes de la publicitat, la transcendència social de la imatge..., han estat treballats des de ja fa

dècades per cineastes, videoartistes, fotògrafs, pintors, grafers, músics, etc. El fet d'utilitzar referents procedents de les diferents manifestacions artístiques contemporànies esdevé una oportunitat per aprofundir a l'aula sobre els grans temes de l'actualitat i motivar l'alumnat a imaginar, crear i comunicar.

L'anàlisi en profunditat d'obres d'art té en compte no només els aspectes formals i semàntics, sinó també el context sociocultural on s'han produït. Per la mateixa raó cal desenvolupar la creativitat a l'aula en relació amb els contextos socials i culturals del mateix alumnat. L'aula no és un espai tancat, sense relació amb el món exterior, sinó que pertany a una comunitat. El llibre de text o el currículum d'una matèria educativa són eines de treball que els educadors hem de contextualitzar en cada cas perquè es produeixi l'aprenentatge significatiu.

Apoderar l'alumnat implica oferir-los coneixements però també donar-los la iniciativa, el temps i l'espai per expressar-se en veu alta i artísticament. En establir la relació dels contextos personals amb els continguts curriculars, es pot propiciar un efecte transformador en la vida dels estudiants, cosa que fa que es reconeguin com a membres de la societat en què viuen i desenvolupin eines d'interacció responsable i compromesa amb el món.

Els productes sorgits de l'expressió artística de l'alumnat poden convertir-se en una eina educativa rellevant, dirigida sobretot a altres col·lectius juvenils. És per això que cal promocionar les arts plàstiques, escèniques i musicals i alhora donar a conèixer les produccions del jovent com a models a seguir. Qualsevol oportunitat que impliqui una extrapolació del treball de classe a l'entorn públic redimensiona el fet educatiu i li atorga el sentit comunicatiu que mereix.

Podem utilitzar els mitjans de comunicació en general, i les xarxes socials en particular, tant per promoure el creixement personal i social com per fer tot el contrari. Cal, per tant, una educació en mitjans que desenvolupi la mirada crítica i posi en evidència el compromís que adquirim com a comunicadors que som i també com a consumidors d'informació. Tots som vulnerables davant l'impacte mediàtic que sovint difumina la nostra capacitat reflexiva; és important saber prendre

distància i trobar espais de llibertat, intimitat i vincles amb la natura que ens permetin connectar amb el nostre interior i continuar endavant amb lucidesa.

La reflexió de la Laia és una bona síntesi del que s'acaba de formular: «L'art és un bon mitjà de difusió d'idees, amb ell pots fer un quadre o una cançó que indueixi a reflexionar o que critiqui un aspecte de la societat amb el qual no estàs d'acord i que creus que s'ha de canviar.»

Bibliografia

Educació Audiovisual «EduCAC». *EduCAC*. Recuperat de <http://www.educac.cat>

Gardner, H., i Davis, K. (2014). *La generación APP: Cómo los jóvenes gestionan su identidad, su privacidad y su imaginación en el mundo digital*. Barcelona: Paidós.

Pompermayer, S. (2002). *Refugiats*. Badalona: Proa.

Romano, V. (2004). *Intervención cultural*, Vilassar de Dalt, El viejo Topo.

Serrano, P. (2013). *La comunicación jibarizada: Cómo la tecnología ha cambiado nuestras mentes*. Barcelona: Península.

Valero, E. (26 desembre 2017). Publicitat-Consumisme-Art. *Fer visible l'invisible: Blog d'educació artística a secundària i batxillerat*. Recuperat de <http://fervisible.blogspot.com.es/2017/12/publicitat-consumisme-art.html>

— (25 febrer 2018). 48 hores sense mòbil (i algunes repercussions pedagògiques). *Fer visible l'invisible: Blog d'educació artística a secundària i batxillerat*. Recuperat de <http://fervisible.blogspot.com.es/2018/02/48-hores-sense-mobil-i-algunes.html>

Altres referències consultades

Acaso, M., Megías, C. (2017). *Art Thinking. Cómo el arte puede transformar la educación*. Madrid: Paidós.

Efland, A., Freedman, K., Stuhr, P. (2003). *La educación en el arte posmoderno*. Barcelona: Paidós.

Freedman, K. (2006). *Enseñar la cultura visual. Currículum, estética y vida social del arte*. Barcelona: Octaedro.

Greene, M. (2005). *Liberar la imaginación. Ensayos sobre educación, arte y cambio social*. Barcelona: Graó.

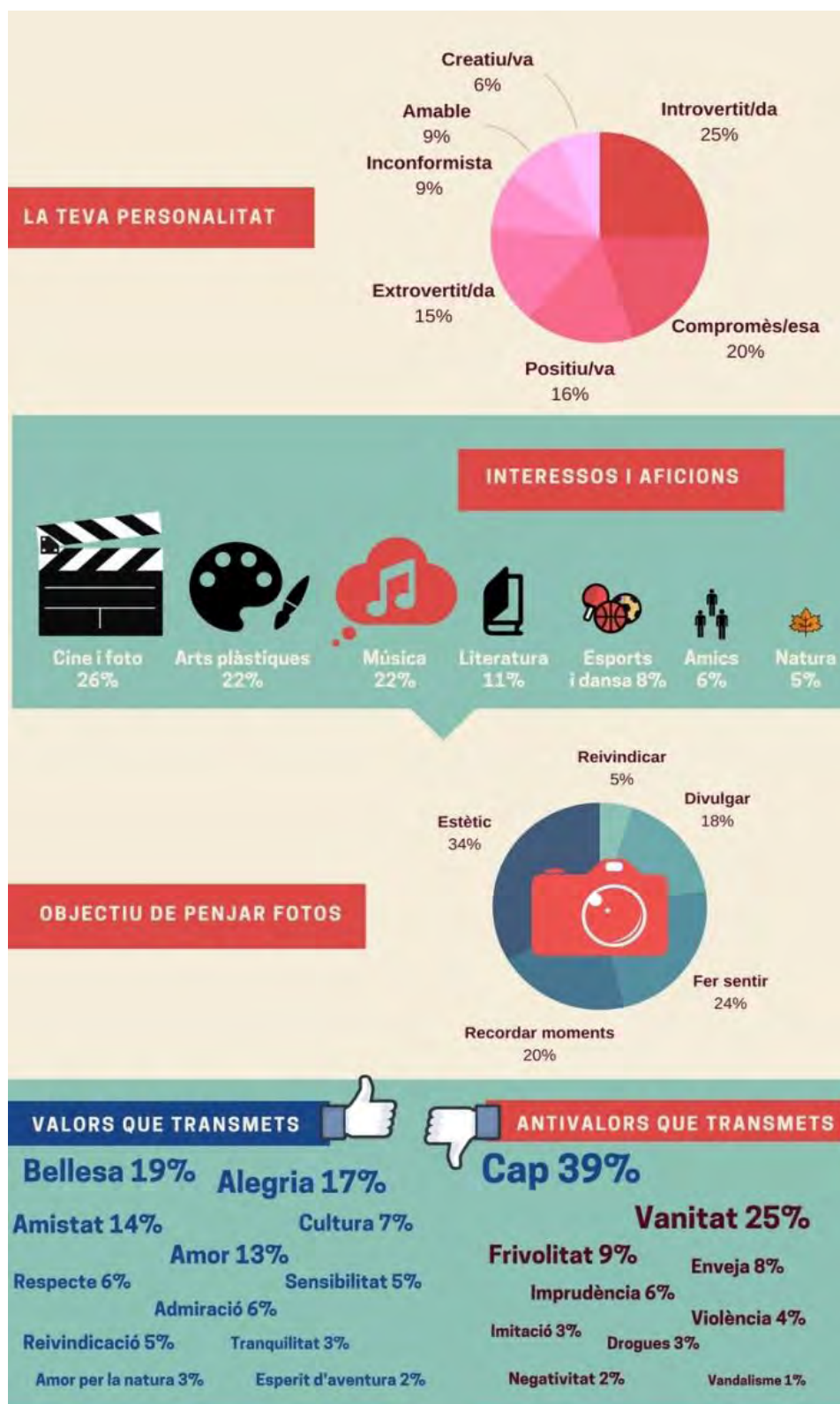
Hernández, F.(2000). *Educación y cultura visual*. Barcelona: Octaedro.

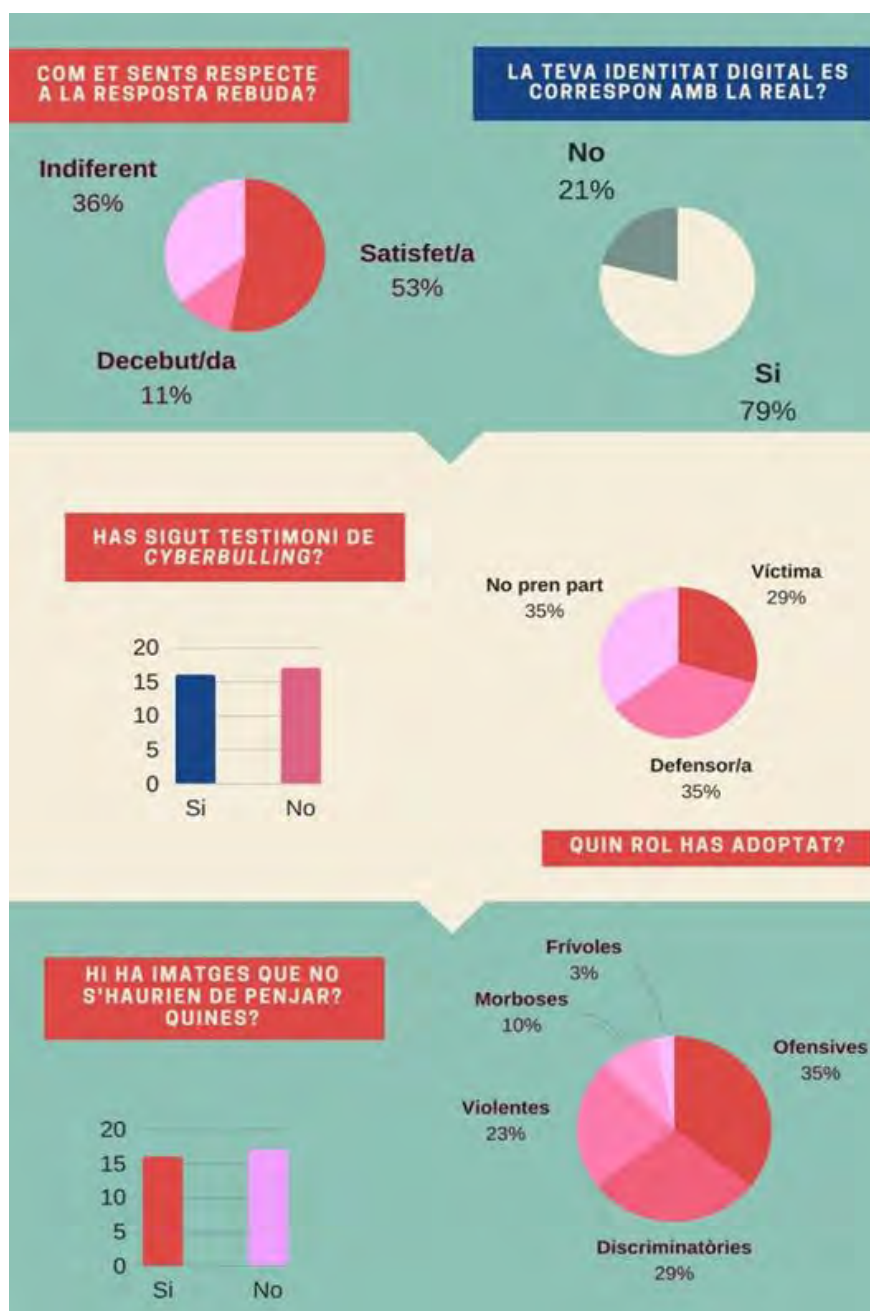
— (2007). *Espigador@s de la cultura visual*. Barcelona: Octaedro.

Annex

FIGURA 1

Buidat de les respostes a la pauta d'anàlisi sobre la identitat digital

FONT: Clara Bailach, alumna del màster de formació del professorat.

Per citar aquest article:

Valero, E. (2018). Comunicació, art i educació. *Revista Catalana de Pedagogia*, 14, 69-93.

Publicat a <http://www.publicacions.iec.cat>